

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ У ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

*Вахтанг
Кебуладзе*

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ В ПОСТРАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Одна з центральних проблем, з якими зіткнулася сучасна українська філософія, як і багато інших гуманітарних наук, — це відсутність розвиненої наукової термінології в більшості галузей гуманітарного пізнання загалом і філософського зокрема. Виняток становив, мабуть, лише радянський марксизм. Але українська марксистська термінологія формувалася під вельми помітним російським впливом, що незрідка втілювалося у просте калькування російських термінів. Формуванню термінології інших напрямків сучасної філософії багато в чому перешкоджала практично цілковита відсутність перекладів українською мовою класичних і сучасних філософських текстів.

Тому в сучасній українській філософії дуже цікаві процеси відбуваються саме в царині перекладацької діяльності. За підтримки різних добродійних організацій (насамперед фонду «Відродження») впродовж останніх років вийшли друком кілька сотень перекладів наукових творів, й істотну частку їх становлять філософські тексти. Проте інтелектуальна активність у цій сфері не обмежується суто перекладанням і виданням іноземних досліджень. Поява українських перекладів філософських праць викликає дискусії на сторінках інтелектуальної преси, наприклад, у таких виданнях, як «Філософська думка» і «Критика». Так, минулого

року цілий випуск часопису «Філософська думка» був присвячений темі «філософія перекладу»¹. «Критика» постійно оприлюднює рецензії на нові переклади. Інтерес інтелектуальної спільноти до перекладів наукової літератури був інституційований у вигляді «Лабораторії наукового перекладу», створеної молодіжною громадською організацією «Молодіжний гуманітарний центр». Нещодавно співробітники цієї організації створили на базі Києво-Могилянської академії «Центр міжкультурної комунікації». Тепер семінари «Лабораторії наукового перекладу» проводяться спільними зусиллями цих двох структур. Спочатку на цих семінарах обговорювалися переклади, які готувалися до друку. У семінарах зазвичай брали участь самі перекладачі, представники видавництва, яке видає переклад, редактори, а також експерти, які оцінювали якість перекладу і висловлювали поради щодо його вдосконалення. Останніми роками Лабораторія почала проводити дедалі більше термінологічних семінарів, присвячених перекладу поняттєвого апарату цілого напрямку у філософії, окремої філософської дисципліни або певної гуманітарної науки. Результатом таких семінарів став, наприклад, «Німецько-український словник гуманітарних наук». Остання сесія семінарів Лабораторії, яку вона проводить спільно з видавництвом «Дух і літера» і Центром європейських гуманітарних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська академія», присвячена обговоренню «Європейського словника філософій», або словника неперекладностей, українська версія якого виходить у згаданому видавництві². В оригінальному французькому словнику, ба радше лексиконі, зібрані належні до різних мов філософські поняття, які складно чи навіть неможливо адекватно перекласти іншими мовами. Українська версія словника становить не просто переклад. У ньому мають з'явитися і нові статті, що відображають проблеми неперекладної філософської термінології в українській мові. Таким чином, проект перекладу французького філософського словника українською поступово перетворюється на дослідження внутрішніх тенденцій розвитку філософської термінології в самій українській мові.

Осмиленню впливу перекладу на формування сучасної української мови присвячені й інші проекти. Наприклад, автор цих рядків брав участь у міжнародному болгаро-сербо-українському дослідницькому проекті «Чому ми так говоримо? Зміни мови в перехідний період»; в Україні проект реалізовували згадані вже «Молодіжний гуманітарний центр» і «Центр міжкультурної комунікації» спільно з журналом «Україна модерна». Координацію всього проекту здійснювала болгарська громадська організація

¹ Філософська думка. — 2010. — № 3. — К.: Академперіодика, 2010. — 170 с.

² Кассен Б. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей. Том перший. — К.: Дух і літера, 2009. — 570 с.

«Next Page» за підтримки австрійського фонду «Erste Stiftung». Результати проекту закарбувалися у низці публікацій у вітчизняній і закордонній пресі, присвячених цій проблематиці.

Важливу роль у розвитку філософської думки відіграють серії перекладів філософської та гуманітарної літератури. Тут насамперед слід назвати такі серії, як «Сучасна гуманітарна бібліотека» і «Зетезис». У рамках цих серій за підтримки фонду «Відродження» опубліковано багато перекладів класичних і сучасних філософських текстів, а також творів з різних галузей гуманітарних наук.

Цей опис деяких перекладацьких, видавничих і дослідницьких проєктів увиразнює ще одну цікаву тенденцію в розвитку соціогуманітарного знання в сучасній Україні. Вона полягає в тому, що основними учасниками цього процесу є неурядові організації, співтовариства вчених, які об'єднуються не на підставі інституційної належності, а відповідно до власних дослідницьких інтересів. Утім, такі об'єднання знаходять шляхи комунікації з офіційними науковими інститутами: університетами, Національною академією наук тощо. Можливість такої комунікації з боку офіційних структур була зумовлена певною мірою інтелектуальної свободи в Інституті філософії Національної академії наук України ім. Григорія Сковороди ще за радянських років, а також трансформацією філософської освіти, ініційованою в 90-ті роки ХХ сторіччя кафедрою філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Завдяки цій трансформації традиційні курси радянського марксизму були витіснені курсами, які дають уявлення про структуру філософського знання і репрезентують головні напрямки розвитку сучасної філософії: онтологія і метафізика, теорія пізнання, соціальна філософія, філософія історії, філософія культури, політична філософія, філософія економіки, філософія права, філософська антропологія, феноменологія, філософська герменевтика. Більшість філософських факультетів країни запозичили нову структуру викладання філософських курсів. Вагому роль у формуванні сучасного філософського дискурсу в Україні відіграла також кафедра філософії та релігієзнавства, відтворена 1991 року в Києво-Могилянській академії. На цій кафедрі не лише проводять ґрунтовні дослідження історії академічної філософії в Києві на різних етапах її розвитку, тут також реалізують проєкти, в межах яких науковці роблять спробу осмислити роль і місце філософської освіти в історії України і в сучасній культурній ситуації в нашій країні. Одним з останніх результатів реалізації таких проєктів стала колективна монографія співробітників кафедри «Філософська освіта в Україні: історія і сучасність»³.

³ Філософська освіта в Україні: історія і сучасність: Колективна монографія; [за ред. М.Л. Ткачук]. — К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. — 419 с.

З іншого боку, інертність офіційних академічних структур зумовила необхідність утворення неформальних об'єднань учених. В українському філософському світі досить активно діє цілий шерек таких неформальних організацій. Тут передусім слід назвати Український філософський фонд, до складу якого входять Філософсько-антропологічне відділення Кантівське товариство в Україні, Товариство російської філософії, Спілка дослідників модерної філософії (Паскалівське товариство), Українське феноменологічне товариство. Окрім того активно діють науково-просвітницька організація «Одеська гуманітарна традиція», харківський філософський семінар «Койнонія», який починаючи з 2010 року видає власний однойменний часопис. До речі, філософські та наукові журнали і щорічники також утілюють тенденцію самоорганізації українських інтелектуалів. У зв'язку з цим слід згадати вінницький часопис «Sententiae», що відображає роботу «Спілки дослідників модерної філософії», одеську «Доксу», що виходить друком зусиллями учасників товариства «Одеська гуманітарна традиція», а також видання Кантівського і феноменологічного товариств. Розгляньмо докладніше деякі із зазначених інтелектуальних ініціатив.

Український філософський фонд (УФФ) був заснований 1994 року. У його рамках було створено більшість згаданих вище наукових товариств. Упродовж 1998—2001 УФФ провів чотири Міжнародні філософські літні школи:

1. Політична філософія і сучасність.
2. Філософія права для відкритого суспільства.
3. Сучасна соціальна філософія: дебати між лібералізмом і консерватизмом.
4. Глобальні трансформації сучасного світу.

Також під егідою Фонду було проведено чимало наукових конференцій, семінарів і колоквиумів.

Особливим напрямком діяльності Фонду є підтримка видання українських перекладів класичної та сучасної зарубіжної філософської літератури.

Кілька років тому створено офіційний сайт цієї організації www.philosophy.ua, на якому можна ознайомитися не тільки з діяльністю Фонду й організацій, які входять в нього, а й із окремими українськими філософами, їхніми інтелектуальними біографіями та основними творами. Також на сайті представлені деякі найцікавіші переклади філософської літератури з іноземних мов, українська філософська періодика, інформація про найцікавіші інтелектуальні події, а також презентовані головні філософські факультети країни. У 2010 році Український філософський фонд разом з Інститутом філософії та Соціологічним центром ім. Н.В. Паніної за підтримки фонду «Відродження» заснував премії для філософів України за кількома номінаціями:

1. Краща філософська монографія останнього десятиліття.
2. Найбільш новаторська філософська концепція, викладена в наукових публікаціях.
3. Кращий редакційно-видавничий проект у галузі філософії.
4. Краща опублікована робота молодого дослідника (до 35 років) в галузі філософії.

Кантівське суспільство в Україні було створене 1998 року. Відтоді воно провело кілька наукових конференцій, присвячених розгляду різних аспектів філософії Канта, а також її впливу на розвиток класичної й сучасної німецької філософії: «Метафізика та антропологія», «Кантівське обґрунтування практичної філософії та сучасність», «Метафізика і політика: Кант, Арндт, Йонас», «Поняття істини у філософії Канта і в сучасній епістемології», «Розум і самоафектація», «Трансценденталізм versus емпіризм», «Мораль і моральність: Кант, Гегель, сучасність». Всі ці конференції відбувалися за підтримки з боку філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. У 2003 році Кантівське товариство в Україні разом з Австрійським залом Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського провели Міжнародний симпозіум з нагоди 100-річного ювілею з дня народження Карла Попера. У всіх цих наукових заходах окрім українських дослідників філософії Канта брали участь філософи з Австрії, Білорусі, Ватикану, Німеччини, Росії, США, Швейцарії. Матеріали конференцій опубліковані окремою збіркою «Кантівські студії», а також у журналі «Філософська думка»⁴.

Українське феноменологічне товариство, засноване 1998 року, за час свого існування провело ряд феноменологічних конференцій, в роботі яких брали участь як українські феноменологи, так і гості з Білорусі, Ватикану, Німеччини, Польщі, Росії. На підставі матеріалів цих конференцій було видано шість збірок робіт із феноменології: «Феноменологія і гуманітарне знання», «Феноменологія і філософський метод», «Феноменологія: рецепція у Східній Європі», «Феноменологія і практична філософія», «Феноменологія і мистецтво», «Феноменологія і релігія». В організації конференції «Феноменологія і релігія» поряд з Українським феноменологічним товариством і філософським факультетом Київського національного університету ім. Тараса Шевченка брали участь Молодіжна асоціація релігієзнавців, Центр міжкультурної комунікації Національного університету «Києво-Могилянська академія». Молодіжна громадська організація

⁴ Докладніше про діяльність Кантівського товариства в Україні див. статтю Михайла Мінакова «Відповідальність за відкритість: місія Кантівського товариства в Україні» (Мінаков М. Відповідальність за відкритість: місія Кантівського товариства в Україні // Філософська думка. — 2008. — № 6. — К.: Академперіодика, 2008. — С. 3—13).

«Молодіжний гуманітарний центр», Інститут філософської освіти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського в Києві. Таким чином, можна стверджувати, що ця наукова подія вможливилася завдяки ефективній співпраці громадських організацій і державних наукових та освітніх інституцій. Найцікавіші матеріали конференцій «Феноменологія і культура», «Феноменологія і політика» та «Феноменологія і марксизм» оприлюднені в першому числі часопису «Філософська думка» за 2009 рік. У рамках роботи міжнародної конференції «Феноменологія і культура» 2004 року відбулася презентація українського перекладу книги сучасного німецького феноменолога Бернгарда Вальденфельса «Топографія Чужого»⁵, на якій сам автор книги виклав свою концепцію респонзивної феноменології. Українське феноменологічне товариство є членом міжнародної «Організації феноменологічних організацій» (Organization of Phenomenological Organizations). Члени Українського феноменологічного товариства беруть участь в міжнародних феноменологічних конференціях під егідою цієї, а також інших наукових організацій в Австрії, Білорусі, Німеччині, Іспанії, Литві, Польщі, Росії, Румунії, Словенії, Чехії. Наукові статті українських феноменологів опубліковано в наукових журналах Австрії, Білорусі, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії⁶.

«Одеська гуманітарна традиція» — науково-просвітницьке товариство, створене 1996 року на засадах міжвузівського наукового семінару з герменевтики, влаштовуваного від середини 1980-х років на базі кафедри філософії та гуманітарних наук Одеської державної музичної академії. Як доробок семінару було видано 14 випусків збірки наукових робіт з філософії та філології «Докса», в яких оприлюднено розвідки українських і зарубіжних учених, а також вийшла друком книга «Герменеус. Праці семінару з герменевтики». В рамках щорічного міського фестивалю «Юморина» Одеська гуманітарна традиція проводить міждисциплінарну науково-теоретичну конференцію «Про природу сміху». На основі матеріалів роботи цієї конференції з'явилися дев'ять збірок статей з аналогічною назвою. Окрім цього, організація провела за підтримки фонду «Відродження» шereg

⁵ Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого [переклад з німецької і післямова Вахтанга Кебуладзе]. — К.: ППС-2002, 2004. — 206 с. — (Сучасна гуманітарна бібліотека).

⁶ Про розвиток феноменологічної філософії в Україні див. мою статтю «Історія розвитку феноменологічної філософії в Україні» (Кебуладзе В. Історія розвитку феноменологічної філософії в Україні // Філософська думка. — 2009. — № 1. — К.: Академперіодика, 2009. — С. 5—12; див. також: Кебуладзе В. Феноменологічний погляд на культурну політику в сучасній Україні: Cultural Policy or Cultural Politics? // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 950. Койнонія. — Харків; Київ: Дух і літера, 2011. — С. 39—50).

семінарів і філософських шкіл для студентів, аспірантів і молодих викладачів: триденну «Кантівську школу» (1999), триденний науково-освітній семінар «Вступ до феноменології Едмунда Гусерля» (2001), шестиденний міжнародний науково-освітній семінар «Інтерсуб'єктивність, комунікація, мова: проблеми сучасної гуманітаристики» (2004), триденний всеукраїнський науково-освітній семінар «Стратегії інтерпретації тексту: методи і межі їх застосування. “Ніс” М. Гоголя» (2006).

Спілка дослідників модерної філософії (Паскалівське товариство) був створений при Українському філософському фонді представниками кафедри філософії Вінницького державного технічного університету і видавництва «Пор-Рояль» 1999 року після міжнародної конференції «Плюралізм раціональності у філософії Модерну: феномен Паскаля». До цього Паскалівське товариство було невеликою групою вчених, яка з 1993 до 1997 року працювала над тритомником філософських і теологічних творів Паскаля, опублікованого у видавництві «Пор-Рояль». Починаючи з 2000 року Спілка видає часопис «Sententiae», спеціалізований на історико-філософській і філософсько-теологічній проблематиці. Окрім того члени Союзу також беруть активну участь у роботі над українським виданням «Європейського словника філософій»⁷ і над підготовкою видання українською мовою повного зібрання філософських творів Декарта.

Міжнародний семінар «Койнонія» розпочав свою роботу 2007 року при філософському факультеті Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна в тісній співпраці з Центром святого Климента «Спілкування і діалог культур» і Центром європейських гуманітарних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська академія». Основна тематика семінару — філософія Іншого і богослів'я спілкування. Від 2010 року на підставі матеріалів семінару виходить друком часопис «Койнонія» як спеціальні випуски Вісника Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. На сьогодні опубліковано вже два випуски журналу. Другий номер відкривають матеріали «Колоквіуму з питань культурних трансформацій і культурної політики», який тривав 28—30 березня 2011 року в межах роботи семінару «Койнонія». Розпочав колоквіум своєю доповіддю про сучасну ситуацію в гуманітарних науках відомий німецько-американський учений Ганс Ульрих Гумбрехт. У роботі колоквіуму взяли участь не лише філософи, мистецтвознавці, богослови та релігієзнавці, а й галеристи та куратори арт-проектів, художники, театральні режисери та інші безпосередні учасники культурних процесів в Україні.

⁷ Кассен Б. Європейський словник філософій. Лексикон неперекладностей. Том перший. — К.: Дух і літера, 2009. — 570 с.

На підставі цього короткого огляду можна дійти висновку, що розвиток сучасної філософської думки в Україні пов'язаний з діяльністю неформальних об'єднань учених, які не протиставляють себе офіційній системі, але намагаються взаємодіяти з нею і впливати на її демократизацію, сприяючи її перетворенням у напрямі світових стандартів організації наукового життя. Тому редколегія «Філософської думки» звернулася до представників таких неформальних організацій, які одночасно є співробітниками державних освітніх і науково-дослідницьких інституцій, із запитаннями стосовно трансформації філософського знання в нашій країні за роки незалежності. Пропонуємо увазі читачів відповіді цих фахівців на порушені питання.